

ความหลากหลายของกล้วยไม้ป่าในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช
อันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
พื้นที่โคกภูตাকা อ. ภูเวียง จ. ขอนแก่น
ฐิติพร พิทยาอุรวินิจ วิลัยลักษณ์ ชินะจิตร และ พัฒนาการณ์ วงษ์ทรงยศ

คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

**Species diversity of wild orchids in Plant Genetic Conservation Project
Under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri
Sirindhorn; Khok Phutaka, Phu Wiang district, Khon Kaen province**

Thitiporn Pithayawutwinit, Wilailak Chinachit and Pathanaporn Wongsongyot

Faculty of Agriculture, Khon Kaen University

บทคัดย่อ

การสำรวจกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โคกภูตাকা อ. ภูเวียง จ. ขอนแก่น ในระหว่าง ปี 2544 ถึง ปี 2546 พบกล้วยไม้ป่าทั้งประเภทอิงอาศัยและกล้วยไม้ดิน จำนวน 40 ชนิด ใน 22 สกุล เป็นกล้วยไม้สกุล *Cleisostoma* และสกุลนางอ้ว (*Habenaria*) มากที่สุด สกุลละ 5 ชนิด รองลงมาคือ สกุลเอื้องกุหลาบ (*Aerides*) จำนวน 4 ชนิด สกุลว่านจูงนาง (*Geodorum*) จำนวน 3 ชนิด ในสกุลอื่นๆ พบสกุลละ 1-2 ชนิด แม้จะพบกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช โคกภูตাকা ปริมาณไม่มากนัก แต่มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ค่อนข้างมาก

Abstract

Survey on wild orchids diversity in Plant Genetic Conservation Project Under The Royal Initiative of Her Royal Highness Princess Maha Chakri Sirindhorn; Khok Phutaka, Phu Wiang district, Khon Kaen province was carried out during 2001-2003. Forty species from 22 genera of epiphytic and terrestrial orchids were found. A number of species in each genus was identified. They were 5 species in genus *Habenaria* and *Cleisostoma* and they were 4 and 3 species in genus *Aerides* and *Geodorum*. The rest of genera were found between 1 to 2 species. Although the density of wild orchids in Khok Phutaka area was low but the diversity in species was rather high.

บทนำ

โคกภูตาคา ต.เมืองเก่าพัฒนา อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น พื้นที่ดำเนินงานแห่งหนึ่งในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เดิมเป็นป่าสาธารณะประจำตำบล มีพื้นที่ทั้งหมด 706 ไร่ 1 งาน 22 ตารางวา มีเทือกเขาขนาดเล็ก พาดผ่านกลางพื้นที่ สภาพโดยรวมเป็นป่าเต็งรังที่มีสังคมย่อยเป็นป่าพลวง และเต็ง และมีพื้นที่บางส่วนเป็นบริเวณที่เคยถูกบุกรุกโดยราษฎร เพื่อการเกษตรกรรม (เกษตรสุดา เดชภิรม และคณะ, 2542) แต่ยังคงมีความหลากหลายของพันธุกรรมพืชจำนวนมาก กล้วยไม้ นับเป็นสีสนหนึ่งของป่าโคกภูตาคา ในปัจจุบัน แม้จะเป็นพื้นที่ดำเนินงานของโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช แต่ก็ยังมีราษฎรบางส่วน เข้าไปตัดไม้ เก็บของป่า และยังมีปัญหาเรื่องไฟไหม้ป่า ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้กล้วยไม้ป่าลดจำนวนลง

การศึกษาถึงความหลากหลายของกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ จะทำให้ทราบถึงชนิด จำนวนของกล้วยไม้ รวมทั้งข้อมูลทางนิเวศวิทยา ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการอนุรักษ์พันธุกล้วยไม้ ให้คงอยู่ในพื้นที่โคกภูตาคา

อุปกรณ์และวิธีการศึกษา

สำรวจกล้วยไม้ป่าบริเวณโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ พื้นที่โคกภูตาคา อ. ภูเวียง จ. ขอนแก่น ระหว่างเดือนมกราคม 2544 ถึงธันวาคม 2546 โดยในช่วงแรกมีชาวบ้านซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับพื้นที่ช่วยนำทาง เก็บข้อมูลชนิดกล้วยไม้ทั้งประเภทอิงอาศัย และเจริญเติบโตตามพื้นดิน จดบันทึกลักษณะต้น และดอกกล้วยไม้ จำนวนที่พบ ข้อมูลทางนิเวศวิทยา และบันทึกภาพ เพื่อนำมาจำแนกชนิดตามหลักอนุกรมวิธาน

ผลและวิจารณ์ผลการศึกษา

จากการสำรวจกล้วยไม้ป่าในปี 2544 ถึงปี 2546 โดยเดินสำรวจทั่วทั้งบริเวณ และสำรวจอย่างละเอียด ในบริเวณที่พบกล้วยไม้ค่อนข้างมาก พบกล้วยไม้ซึ่งจำแนกตามที่อยู่อาศัย เป็นประเภทอิงอาศัย ซึ่งส่วนใหญ่เกาะอาศัยอยู่กับต้นไม้ หรือโขดหิน และกล้วยไม้ที่เจริญเติบโตตามพื้นดิน จำนวน 40 ชนิด ใน 3 วงศ์ย่อย (subfamilies) 22 สกุล (genera) (สมศักดิ์ รักไพบุลย์สมบัติ, 2535; อดิษฐ์ ไทยทอง, 2543; Seidenfaden, 1975; Seidenfaden, 1978; Dressler, 1993; Nanakorn and Indhamusika, 2000; Vaddhanaphuti, 2001) เป็นกล้วยไม้ประเภทอิงอาศัย 22 ชนิด และกล้วยไม้ที่เจริญเติบโตตามพื้นดิน 18 ชนิด โดยมีระบบรากเป็นกล้วยไม้ดิน 17 ชนิด และเป็นกล้วยไม้กึ่งดิน 1 ชนิด กล้วยไม้อิงอาศัย จัดจำแนกอยู่ใน 13 สกุล จำแนกได้ถึงระดับ species แล้วจำนวน 20 ชนิด จำแนกได้เฉพาะชื่อสกุล จำนวน 2 ชนิด จัดเป็นกล้วยไม้ใน Tribe Vandeeae มากที่สุด จำนวน 8 สกุล และเป็นกล้วยไม้ในสกุล *Cleisostoma* มากที่สุด จำนวน 5 ชนิด รองลงมาคือ สกุลเอื้องกุหลาบ (*Aerides*) จำนวน 4 ชนิด ส่วนในสกุลอื่นๆ พบสกุลละ 1-2 ชนิด ส่วนกล้วยไม้ดิน จัดจำแนกอยู่ใน 9 สกุล จำแนกได้ถึงระดับ species แล้วจำนวน 15 ชนิด จำแนกได้เฉพาะชื่อสกุล จำนวน 3 ชนิด กล้วยไม้ดินที่พบส่วนใหญ่อยู่ใน Tribe Orchideae และพบกล้วยไม้ในสกุลนางอ้ว (*Habenaria*) มากที่สุด จำนวน 5 ชนิด รองลงมาคือ สกุลว่านจงนาง (*Geodorum*) จำนวน 3 ชนิด ในสกุลอื่นๆ พบสกุลละ 1-2 ชนิด (ตารางที่ 1) จะเห็นได้ว่า พื้นที่ป่าโคกภูตาคา มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์กล้วยไม้ค่อนข้างมาก แต่ปริมาณต้นกล้วยไม้ที่พบมีจำนวนไม่มากนัก มีบางชนิด เช่น หนวดพราหมณ์ (*Seidenfadenia mitrata* (Rchb.f.) Garay) เข็มขาว (*Vanda lilacina* Teijsm. & Binnend.) เอื้อง

มรกต (*Liparis siamensis* Rolfe ex Downie) ที่พบค่อนข้างมาก ประมาณ 50-100 ต้น แต่โดยส่วนใหญ่จะเป็นชนิดที่พบน้อยกว่า 10 ต้น และมีหลายชนิดที่พบเพียง 1-2 ต้นเท่านั้น เช่น กุหลาบกระเปาะเปิด (*Aerides falcata* Lindl.) ช้างกระ (*Rhynchostylis gigantea* (Lindl.) Ridl.) และจาก

การสำรวจในช่วงปีหลัง พบว่า มีกล้วยไม้หลายชนิดถูกเก็บออกจากพื้นที่ และแทบทุกปียังมีปัญหาไฟไหม้ป่า ทำให้ปริมาณต้นกล้วยไม้ลดลง จึงควรมีการอนุรักษ์ไว้ เพื่อกล้วยไม้ทุกสายพันธุ์ที่ยังมีอยู่ จะได้เติบโตกระจายพันธุ์อยู่ในพื้นที่ป่าโคกภูตาคา ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิด

ตารางที่ 1: กล้วยไม้ป่าที่พบในโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริฯ พื้นที่โคกภูตาคา

Subfamily / Tribe	Genus	Scientific Name
Cypripedioideae	^{1/} ☐ <i>Paphiopedilum</i>	^{2/} * <i>Paphiopedilum concolor</i> (Lindl.) Pfitzer
Orchidoideae		
Tribe Orchideae	☐ <i>Brachycorythis</i>	* <i>Brachycorythis helferi</i> (Rchb.f.) Summerh.
	☐ <i>Habenaria</i>	* <i>Habenaria dentata</i> (Sw.) Schltr. * <i>Habenaria furcifera</i> Lindl. * <i>Habenaria lucida</i> Wall. ex Lindl. * <i>Habenaria rostelifera</i> Rchb.f. * <i>Habenaria</i> sp.
	☐ <i>Pecteilis</i>	* <i>Pecteilis susannae</i> (L.) Rafin.
	☐ <i>Peristylus</i>	* <i>Peristylus</i> sp.
Epidendroideae		
Tribe Nervilieae	☐ <i>Nervilia</i>	*** <i>Nervilia aragoana</i> Gaudich. * <i>Nervilia</i> sp.
Tribe Malaxideae	☐ <i>Liparis</i>	*** <i>Liparis siamensis</i> Rolfe ex Downie * <i>Oberonia acaulis</i> Griff.
	● <i>Oberonia</i>	
Tribe Cymbidieae	● <i>Cymbidium</i>	** <i>Cymbidium aloifolium</i> (L.) Sw.
	☐ <i>Eulophia</i>	** <i>Eulophia andamanensis</i> Rchb.f. * <i>Eulophia graminea</i> Lindl. ** <i>Eulophia macrobulbon</i> (Parish. & Rchb.f.) Hook.f.
	☐ <i>Geodorum</i>	** <i>Geodorum attenuatum</i> Griff. * <i>Geodorum recurvum</i> (Roxb.) Alston *** <i>Geodorum siamense</i> Rolfe ex Downie
Tribe Dendrobieae	● <i>Bulbophyllum</i>	* <i>Bulbophyllum macrocoleum</i> Seidenf.
	● <i>Dendrobium</i>	*** <i>Dendrobium delacourii</i> Guill. ** <i>Dendrobium venustum</i> Teijsm. & Binnend.
Tribe Podochileae	● <i>Eria</i>	* <i>Eria</i> sp.
Tribe Vandaeae	● <i>Aerides</i>	* <i>Aerides falcata</i> Lindl. ** <i>Aerides houlettiana</i> Rchb.f.

Subfamily / Tribe	Genus	Scientific Name
		* <i>Aerides multiflora</i> Roxb.
		* <i>Aerides odorata</i> Laur.
	● <i>Cleisomeria</i>	** <i>Cleisomeria pilosulum</i> (Gagnep) Seidenf. & Garay
	● <i>Cleisostoma</i>	** <i>Cleisostoma arietinum</i> (Rchb.f.) Garay * <i>Cleisostoma filiforme</i> (Lindl.) Garay ** <i>Cleisostoma fuerstenbergianum</i> F.Kranzl. ** <i>Cleisostoma simondii</i> (Gagnep.) Seidenf. * <i>Cleisostoma</i> sp.
	● <i>Doritis</i>	** <i>Doritis pulcherrima</i> Lindl.
	● <i>Luisea</i>	* <i>Luisea psyche</i> Rchb.f.
	● <i>Rhynchostylis</i>	** <i>Rhynchostylis coelestris</i> Rchb.f. * <i>Rhynchostylis gigantea</i> (Lindl.) Ridl.
	● <i>Seidenfadenia</i>	*** <i>Seidenfadenia mitrata</i> (Rchb.f.) Garay
	● <i>Vanda</i>	*** <i>Vanda lilacina</i> Teijsm. & Binnend.

^{1/} ประเภทของกล้วยไม้ ● = กล้วยไม้อิงอาศัย □ = กล้วยไม้ดิน

^{2/} ปริมาณที่พบ *** = มาก (>50 ต้น), ** = ปานกลาง (10-50 ต้น), * = น้อย (<10 ต้น)

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

พบกล้วยไม้ป่าในพื้นที่โคกภูตาคา จำนวน 40 ชนิด จัดจำแนกอยู่ใน 22 สกุล จำแนกได้ในระดับ species แล้ว 35 ชนิด เป็นกล้วยไม้สกุล *Cleisostoma* และสกุลนางอ้ว (*Habenaria*) มากที่สุด จำนวน 5 ชนิด รองลงมา คือ สกุลเอื้องกุหลาบ (*Aerides*) จำนวน 4 ชนิด แม้จะมีความหลากหลายของชนิดพันธุ์ค่อนข้างมาก แต่มีปริมาณต้นกล้วยไม้พื้นที่ไม่มากนัก จึงควรมีการอนุรักษ์ไว้ให้คงอยู่ในพื้นที่โคกภูตาคา

กิตติกรรมประกาศ

ขอขอบคุณโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชอันเนื่องมาจากพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งสนับสนุนทุนวิจัยในปี 2544 และ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สำหรับทุน

การวิจัย ประเภทเงินอุดหนุนทั่วไป ประจำปีงบประมาณ 2545-2546

เอกสารอ้างอิง

- เกษสุดา เดชภิมล, ฐิติพร พิทยาธุวิณี, สัจด์ ปัญญา พฤกษ์, ประสิทธิ์ ใจศีล และสุรศักดิ์ ประชันกาญจนา. 2542. การเปลี่ยนแปลงสภาพทางนิเวศวิทยาในรอบปี ของพื้นที่ป่าโคกภูตาคา อ. ภูเวียง จ. ขอนแก่น. แก่นเกษตร 27 (4): 166-172.
- สมศักดิ์ รักไพบูลย์สมบัติ. 2535. ทำเนียบกล้วยไม้ไทย. สุรินทร์ บุกเซนเตอร์, เชียงใหม่.
- อบฉันท์ ไทยทอง. 2543. กล้วยไม้เมืองไทย. สำนักพิมพ์บ้านและสวน. กรุงเทพฯ. 461น.
- Dressler, R.L. 1993. Phylogeny and Classification of the Orchid Family. Cambridge University Press, Melbourne. 314 p.

Nanakorn, W. and Indhamusika, S. 2000. Queen Sirikit Botanic Garden (Vol. 6) O.S. Printing House, Bangkok. 291 p.

Seidenfaden, G. 1975. Orchid Genera in Thailand II: *Cleisostoma* Bl. Dansk Bot. Ark. 29(3).

Seidenfaden, G. 1978. Orchid Genera in Thailand VII. *Oberonia* Lindl. & *Malaxis* Sol. ex Sw. Dansk Bot. Ark. 33 (1).

Vaddhanaphuti, N. 2001. Wild Orchids of Thailand. Silkworm Books, Chaing Mai. 216 p.